

Ragnar Andersen

De to skal være ett

Om ekteskap, skilsmisse og gjengifte

For Bibel og Bekjennelse (FBB)

Copyright © 2014
Ragnar Andersen og For Bibel og Bekjennelse (FBB)

Utgitt av For Bibel og Bekjennelse (FBB), Råde
www.fbb.nu

Forsideillustrasjon: iStock
Omslagslayout: Enne Media
Baksidebilde: Boe Johannes Hermansen
Trykk og innbinding: ScandBook AB, Falun

FBBs skriftserie nr. 2

ISBN 978-82-999629-0-2

Innhold

Forord av Erik Okkels, formann i FBB	5
Forord av forfatteren	6
Forkortelser	7
Kap. 1. Ekteskap: En ordning vi rår over, eller en ordning som rår over oss?	9
1.1. Etikk og ekteskap	9
1.2. En kort historisk skisse	10
1.3. Ekteskapet i Bibelen	29
1.3.1. Ekteskapet i Det gamle testamentet: Skaperordning og rettsinstitutt	29
1.3.2. Ekteskapet i Det nye testamentet: Livslang forpliktelse og bilde på forholdet mellom Kristus og menigheten	42
1.4. De to skal være ett kjød	49
1.4.1. Kroppslig fellesskap	49
1.4.2. Sjelelig fellesskap	51
1.4.3. Åndelig fellesskap	52
1.4.4. Sosial enhet	54
Kap. 2. Skilsmisse: En rettighet eller en dom?	57
2.1. Skilsmisse i historien	57
2.1.1. Skilsmisse i Moseloven	58
2.1.2. Skilsmisse i jødedommen	62
2.1.3. Kirkeretten overvinner romerretten	70
2.1.4. Skilsmisse og annullering etter kirkesplittelsen på 1500-tallet	73
2.2. Bibelen og skilsmisse	78
2.2.1. Vurdering av skilsmisse i Det gamle testamentet .	78
2.2.2. Vurdering av skilsmisse i Det nye testamentet	80
2.3. En dom over illegitime giftermål og utukt	98

Kap. 3. Gjengifte: Riktig eller galt?	100
3.1. Syn på gjengifte gjennom tidene	100
3.1.1. Syn på gjengifte i Det gamle testamentet	100
3.1.2. Syn på gjengifte i oldkirken	102
3.1.3. Syn på gjengifte senere i kirkehistorien	115
3.2. Hva lærer Det nye testamentet?	125
3.2.1. Sentrale tekster	127
3.2.2. Matt. 5,32 - Fra Jesu bergpreken	128
3.2.3. Matt. 19,3-12 – Jesus i dialog med fariseerne og med disiplene	133
3.2.4. Jesu ord om skilsmisse og gjengifte i Mark. 10 og Luk. 16	146
3.2.5. Paulus' undervisning i 1. Korinterbrev, kap. 7	150
3.2.6. Erasmus' eller oldkirkens oppfatning – hva er rett?	161
3.3. Er gjengifte galt, hva gjør en da?	164
Kap. 4. Forlik: Mer enn en teoretisk mulighet	167
4.1. Et ikke ukjent dilemma	167
4.2. Gjenforeningsforbudet i 5Mos. 24,4	168
4.3. Mulighet og virkelighet	179
Etterord	182
Litteratur	183

Forord av formannen i FBB

FBB har begynt å gi ut en skriftserie med fokus på forholdet mellom kirke og teologi. Det er en hovedmålsetning for FBB å forsøke å fastholde kirke og teologi på en bibelsk forankring ut fra et luthersk perspektiv. Det er derfor et privilegium for oss å kunne være med å gjøre den foreliggende studie tilgjengelig for et videre publikum.

Teologen Ragnar Andersen har tatt seg strevet med å sammenfatte langvarige studier om et brennende og viktig moralteologisk spørsmål, nemlig om hva som er kirkens lære om ekteskap, skilsmisse og eventuelt gjengifte ut fra en tradisjonell luthersk forståelse av Skriften som all sann teologis grunnlag og dommer.

Tematikken er sentral og livsnær og derfor også vanskelig å si noe om uten at vi kjenner oss utfordret. Alle har erfaringer og meninger om dette. Ragnar Andersen skal ha takk for å ikke la seg styre av det ”moteriktige”, men for alene å bestrebe seg på å finne fram til Skriftens forståelse. Han går til ordenes grunnbetydning og bruker sine filologiske og teologiske redskaper.

Formålstjenlig er det også at Ragnar Andersen redegjør for hvordan oldkirken tolket Skriften i disse spørsmålene. Interessant og utfordrende – særlig for lutheranere – er at Ragnar Andersen også foretar et oppgjør med det såkalte gammellutherske standpunkt i disse spørsmålene med dets tillatelse for gjengifte for den uskyldige part, ved å påvise at det i realiteten er Erasmus’ standpunkt reformatorene her følger.

Dette er mer enn synsing og sympatier. Det skal være mitt håp at *De to skal være ett* kan være med og fremme videre dialog og refleksjon blant dem som ønsker å forankre sin forståelse av ekteskapet i Bibelen og kirkens bekjennelse.

Denne grundige fremstilling, som henvender seg ikke bare til teologer, men til alle som spør etter bibelske svar, anbefales hermed til ettertanke, etterprøving og eventuell motsigelse.

Erik A.H. Okkels, formann i FBB

Forord av forfatteren

Å skrive bok om ekteskapet, og ikke minst om Bibelens syn på skilsmisse og gjengifte, er krevende av minst to grunner. For det ene er tematikken svært følsom for mange mennesker. Og for det andre er den faglige diskusjonen om skrifttolkningen svært omfattende og komplisert. Det tilsier etter min oppfatning at forfatteren må ha en ydmyk tilnærming både til leseren og til bibelstoffet, og at framstillingen til tider må være lavmælt. Samtidig er det ingen tvil om at dagens praksis er kommet langt bort fra en bibelsk standard. Det er nødvendig å kalle til lydhørhet for Guds ord. Og dette er ei bok for den som vil vite hva Bibelen sier. Stundom kan jeg ikke gi et absolutt sikkert svar, men må nøye meg med å drøfte og argumentere for den tolkningen jeg mener er rett. Og selv om boka vender seg til lesere uten særskilt teologisk bakgrunn, vil den også være et innlegg i den pågående faglige debatten om tematikken. Av den grunn ber jeg om forståelse for at noteapparatet ikke er like lett tilgjengelig for alle.

Sitater fra Bibelen følger delvis Norsk Bibels oversettelse, men ofte gjør jeg egne oversettelsesvalg. Også andre sitater er oversatt av meg, men mange originalsitat er beholdt i noteapparatet.

Tune i Østfold, mars AD 2014
Ragnar Andersen

Forkortelser

f = og følgende vers/side

ff = og flere følgende vers/sider

GT = Det gamle testamentet

ibid. = ibidem (latin): på samme sted, det vil her si i samme bok

NT = Det nye testamentet

red. = redaktør

sml. = sammenlikn

utg. = utgave/ utgitt /utgiver

v. = vers

Se også litteraturlista bak i boka.

Kap. 1. Ekteskap: En ordning vi rår over, eller en ordning som rår over oss?

1.1. Etikk og ekteskap

Prinsipielt finnes det bare to slags etikk. Den ene type bygger på Guds åpenbaring. Den andre bygger på fornuften. I mangt og mye kan mennesker som utleder de etiske normer av Guds ord i Bibelen, og mennesker som bygger på sin egen fornuft, komme til de samme resultater. Paulus utelukker ikke at mennesker som er uten kjennskap til Guds bud, likevel kan gjøre det rette når de følger samvittigheten og sine egne tanker.¹ Og Jesus samler etikken i dette: ”[A]lt det dere vil at menneskene skal gjøre mot dere, det skal også dere gjøre mot dem” (Matt. 7,12). Det er derfor ikke unyttig å appellere til solidaritet og sunn fornuft. Men vårt naturlige perspektiv er begrenset, og samvittighet og tanker er utsatt for påvirkning fra svært forskjellige kanter. Røsten i samvittigheten er ikke Guds røst, men røsten til en dommer i vår egen personlighet. Avgjørende er hvilke lover denne dommeren legger til grunn når den gir oss god eller dårlig samvittighet, hvilke verdier og normer samvittigheten er bestemt av. Rett fungerer samvittigheten når den er opplyst av og bundet til Guds ord. Fast grunn får etikken først når den bygger på Guds åpenbaring, som vi har skriftlig nedfelt i Bibelen. Vi må derfor ved et systematisk studium av Bibelen søke klarhet i hva Guds vilje for vårt liv er, og hva det betyr i de situasjoner vi lever i.

Bibelen er altså normativ i kristen etikk. Jeg ønsker derfor å la Bibelens lære belyse dagens problematikk omkring ekteskap og samliv, skilsmisse og gjengifte. For forståelse både av bibeltekstene og situasjonen i dag vil jeg gi et bilde av historisk bakgrunn og sammenheng. Samtidig som jeg ser på hvordan Skriften er blitt tolket gjennom historien, er jeg opptatt av å prøve tolkningene på Bibelens egne ord. I dette første hovedkapitlet ser vi mer generelt på ekteskapsinstitusjonen

¹ Rom. 2,14f

og på krevende utfordringer til ekteskap og familieliv. Senere kommer vi nærmere inn på den smertelige problematikken med skilsmisser og spørsmålet om gjengifte.

1.2. En kort historisk skisse

Kristendom fremmer det monogame², livslange ekteskapet. Men om vi setter oss i tidsmaskinen og prøver å trenge tilbake til fjerne tider, vil vi finne at ekteskapet i en eller annen form alltid har vært der, om ikke alltid monogamt. Vi har grunn til å regne med at innstramning og utglidning historisk sett har gått i bølger på dette området. Israels fedre fulgte sannsynligvis samtidsskikker i Midtøsten når de kunne ha både koner og medhustruer.³ Jakobs to koner, Lea og Raket, fødte åtte av hans tolv sønner, og deres to trelkvinner, Silpa og Bilha, som de gav sin mann til medhustruer, fødte fire. Babylonerkongen Hammurabis lov fra 1700-tallet før Kristi fødsel vitner om en innstramning: Mer enn ei kone kan en mann bare ta dersom den første kona er ufruktbar og ikke gir han en trelkvinne som medhustru. Men en medhustru som kan føde barn, kan han ta på egen hand. Senere gav imidlertid assyrisk lov plass for harem med medhustruer. Moseloven aksepterer nok at en mann har to koner⁴, men ikke to søstre slik som Jakob hadde: ”Du skal ikke ta din kones søster til ekte mens din kone lever, så du vekker fiendskap mellom dem ved å ha omgang med dem begge.” (3Mos. 18,18) Og en konge må ”ikke ta seg mange koner, for at hans hjerte ikke skal komme på avveier” (5Mos. 17,17). Kongen skal ikke vesentlig skille seg ut fra folket, han skal ikke opphøye seg over sine brødre⁵, og han skal heller ikke inngå svogerskap med hedningene⁶, noe som av politiske grunner kunne være fristende for en konge. Kong Salomos harem med mange koner ble en snare for han.⁷ Det kan da se ut

2 Monogami: Ekteskap mellom én mann og en kvinne, til forskjell fra polygami.

3 De Vaux 1976, 24

4 5Mos. 21,15-17

5 5Mos. 17,20

6 Sml. 5Mos. 7,3f

7 Sml. 1Kong. 11,1ff.

som aksept av polygami (flergifte) sklir helt ut i Israel. Men både i israellittisk kongetid og senere var nok likevel den alt overveiende delen av ekteskapene monogame.⁸ Jødene aksepterte imidlertid polygami i prinsippet, og Talmud⁹ opererte med en begrensning på fire koner for undersåtter, men 18 for en konge.

Mens polygyni – det at en mann har flere koner – historisk sett har hatt en ikke liten utbredelse, er polyandri – det at ei kone har flere menn – et sjeldent fenomen. Det er imidlertid kjent blant annet fra India og Tibet. Mens polygyni kan være uttrykk for overskudd og økonomisk rikdom, er polyandri snarest et fattigdomsfenomen, der for eksempel flere brødre har ei kone sammen og kan beholde farsarven samlet. I jødisk tradisjon har polyandri ikke hatt plass.

Inngåelse av ekteskap

I alle kulturer har ekteskapsinngåelse vært sett på som en betydningsfull offentlig begivenhet som knyttet to slekter sammen, men som også markerte enkeltmenneskers oppbrudd fra sin egen slekt for å bli en del av ektefellens slekt. Dette hørte heime i en religiøs tolkningsramme og foregikk i religiøse former. Under alle himmelstrøk søkte folk et religiøst grunnlag for sitt ekteskap. Dette er nok noe som blir reflektert i at bryllup på tysk kalles *Hochzeit* (høgtid). Tobits bok, et av de såkalte apokryfiske skrifter¹⁰, forteller i kap. 7-11 om Tobias' og Saras bryllup, som ble feiret i mange dager både hos brudens og hos brudgommens foreldre, og der bønn og lovprisning av Herren naturlig hørte med.

Ved giftermålet gikk kvinnen fra å stå under sin fars myndighet, til å stå under ektemannens.¹¹ Mens mannen tok til ekte, ble kvinnen gitt til ekte. Vårt ord ”gift” er beslektet med ordet gave, og ”giftermål” betyr egentlig den foresattes ord ved gaveoverrekkelsen, det vil si

8 Sml. de Vaux 1976, 25f; Baltensweiler 1967, 28-31; Instone-Brewer 2002, 59ff.

9 Den store rabbiniske tradisjonssamlingen som foreligger i en israelsk og en babylonsk versjon fra omkring år 500 e. Kristi fødsel. Den babylonske versjonen regnes som normativ i rabbinisk jødedom.

10 Skrifter som finnes i den gamle greske oversettelsen av Det gamle testamentet Septuaginta, men som ikke finnes i den hebraiske bibelen. Den romersk-katolske kirke regner dem til Bibelen; Luther sa at de er gode og nyttige å lese, men at de ikke skal regnes med til Bibelens kanoniske skrifter. Tobits bok kan være skrevet tidlig i 2. århundret før Kristi fødsel.

11 Han var hennes ba'al, herre. ”Indeed, 'to marry a wife' is expressed by the verb ba'al, the root meaning of which is 'to become master' (5Mos. 21:13; 24:1).” (De Vaux 1976, 26; sml. TRE 9, 311.)

overrekkelsen av bruden.¹² Ekteskapet var naturligvis en sak mellom to familier, og foreldrene hadde et avgjørende ord i valg av ektefelle.¹³ Men det vil ikke si at de unges mening og følelser ble satt ut av betraktning.¹⁴ Abraham sendte sin tjener av sted for å finne ei kone av hans egen slekt til Isak. Da han ville dra tilbake med Rebekka, sa hennes bror og hennes mor: ”La oss kalle på jenta og spørre henne selv!” De kalte på henne og spurte: ”Vil du reise med denne mannen?” Og Rebekka svarte: ”Ja, det vil jeg.” Og nettopp denne frivilligheten hadde Abraham forutsatt og sagt til sin tjener: ”Men dersom kvinnen ikke vil følge deg, da skal du være løst fra denne din ed til meg” (1Mos. 24,8). Den nydelige beretningen i 1Mos. 24 slutter slik: ”Og Isak førte henne inn i sin mor Saras telt. Han tok Rebekka hjem, og hun ble hans kone, og han hadde henne kjær. Så ble Isak trøstet i sorgen over sin mor.” I Dommerboka leser vi at Samson sa til sine foreldre: ”Jeg så en kvinne i Timnata, en av filistrenes døtre. Henne må dere la meg få til kone.” ”Henne må du la meg få! Det er henne jeg synes om.” Sa han til faren.¹⁵ Ekteskapet mellom David og Mikal, Sauls datter, ble fra brudens side til av kjærlighet.¹⁶ Og Høysangen av Salomo vitner om gjensidig tiltrekning mellom brudgom og brud.

En form for økonomisk oppgjør ved inngåelse av ekteskap har vært vanlig i ulike kulturer. I gammelbabylonsk kultur betalte brudgommen en brudepris til brudens far ved troløvelsen (ca. 10 måneders lønn), og brudens far betalte medgift til dattera.¹⁷ I Israel betalte også brudgommen brudepris (*mohar*) til brudens far og gav kanskje både bruden og familien hennes gaver.¹⁸ Jakob tjente hele sju år for Rakel og like lenge for Lea. Når brudgommen må betale *mohar* eller gjøre tjeneste for å få sin brud, kan det se ut som om han kjøper henne.¹⁹ Men det israelittiske ekteskapet var ikke et kjøpeekteskap. Nei, vi har

12 Thue 1978, 116

13 Sml. 1Mos. 21,21; 28,1f; 34,1ff; 38.6.

14 Om foreldrenes og de unges egne roller ved valg av ektefeller sml. de Vaux 1976, 29ff.

15 Dom. 14,2f

16 1Sam. 18,20ff.

17 I realiteten var det vel et økonomisk oppgjør mellom brudeparets fedre, sml. Hammurabis lov § 166, ANET, 173.

18 Sml. 1Mos. 34,12.

19 Ordet *mohar* forekommer tre ganger i GT: 1Mos. 34,12; 2Mos. 22,17 (v. 16 i Biblia Hebraica) og 1Sam. 18,25; sml. det tilsvarende verb i 2Mos. 22,16 (v. 15 i Biblia Hebraica) og Salme 16,4.

nettopp sett at Rebekka selv fikk det avgjørende ordet da Abrahams tjener skulle finne ei kone til Isak. Bruden var ingen salgsvare. Brudeprisen var heller en økonomisk kompensasjon til familien hennes.²⁰ Ekteskapet var ikke et kjøp. Brudens far kunne gi datteren medgift²¹ som arvedel²². Medgiften var atskillig større enn brudeprisen²³, og selv om den ble forvaltet av mannen, tilhørte den kona. Men om hun var årsak til skilsmisse, kunne hun miste hele medgiften. En skilsmisse medførte økonomisk tap, enten det var mannen som var årsak og mistet råderett over medgiften, eller det var kona som var årsak og mistet eiendomsrett over den.²⁴

Praksisen med brudepris og medgift eksisterte fortsatt blant jødene på nytestamentlig tid.²⁵ Men i århundret før Kristi fødsel skal Simeon ben Sjetah – han var leder av Det høye råd – ha innført regler som gjorde det økonomisk mindre kostbart å gifte seg og mer kostbart å skille seg. Ved skilsmisse måtte mannen se brudepris og medgift følge kona ut av ekteskapet. På den annen side fikk kvinnen en større økonomisk basis etter en skilsmisse.²⁶

Trolovelse, det vil si en avtale om å inngå ekteskap, er en etablert praksis i Det gamle testamentet.²⁷ Festeprisen (*mohar*) har nok inngått i avtalen, og oftest ble nok trolovelsen inngått i og med overleveringen av *mohar*. I Mesopotamia måtte det betales en erstatningssum dersom trolovelsen ble brutt. Vi må gå ut fra at det var slik også i Israel.²⁸

Ekteskapet ble inngått som en *pakt* eller *kontrakt*²⁹ mellom mann og kone.³⁰ I Israel ble Herren sannsynligvis kalt til vitne på paktsinngå-

20 Sml. de Vaux 1976, 27. Det er mulig summen skal forstås som en trygdesum om kvinnen blir enke, sml. Rakels og Leas klage i 1Mos. 31,15. Ekteskapskontrakter fra den jødiske kolonien i Elefantine viser at *mohar* regnes til kona sine eiendeler, selv om den er betalt til hennes far. - Det er noe annet når noen selger sin datter til trellkvinne, 2Mos. 21,7ff.

21 Neppe særlig utbredt i Israel, sml. Sir. 25,22; – Instone-Brewer regner det imidlertid som standard.

22 Dom. 1,14f; 1Kong. 9,16; Tob. 8,21. Sml. de Vaux 1976, 28; TRE 9, 311.

23 Sml. Hammurabis lov § 164, ANET, 173. I GT er både trellkvinner og landeiendom omtalt som medgift, se 1Mos. 29,24,29; Jos. 15,18f.

24 Sml. Instone-Brewer 2002, 4-6.

25 Instone-Brewer 2002, 8

26 Sml. Instone-Brewer 2002, 81-84.

27 Sml. lovbestemmelser i 5Mos. 20,7 og 22,23ff.

28 Sml. de Vaux 1976, 32f.

29 Instone-Brewer 2002, 15ff, som argumenterer for at en ikke kan skille mellom ekteskapspakt og ekteskapskontrakt, men at ekteskapet var et kontraktsforhold.

30 Sml. Mal. 2,14. «The similarity of language used for treaty covenant and marriage covenant and

elsen, som i Ordspr. 2,17 blir kalt en Guds pakt. Særlige vilkår kunne bekreftes i vitners nærvær eller gjennom en *skriftlig kontrakt*.³¹ Vi vet ikke hvor gammel skikken med skriftlige ektepakter var i Israel, men fra den jødiske kolonien på øya Elefantine i Nildalen på 400-tallet før Kristi fødsel eksisterer det en rekke slike ektepakter. I Tobits bok er det tale om en skriftlig ektepakt³², og på nytestamentlig tid var skikken blitt fast praksis.

Tobits bok viser at brudens far kunne være den handlende. Raguel gir sin datter Sara til Tobias idet han sier: ”Du skal få henne til kone slik Moseloven foreskriver. Himmelen har fastsatt at hun skal gis til deg. Så ta henne til ekte. Fra nå av er du hennes bror, og hun din søster. Hun er din for alltid fra nå av.”³³ Elefantine-paktene viser brudgommen som den handlende part. Han tok bruden til ekte med orda ”Hun er min kone, og jeg er hennes mann, fra denne dag og for alltid.”³⁴ Som ellers i den nære Orienten var det også i Israel tale om betaling, vilkår og straff i samband med ektepakter. Brudd på kontrakten ble straffet med tap av medgiften (mannens råderett eller kvinnens eiendomsrett) ved skilsmisse.

Ekteskapet forener i første rekke de to, mann og kone. Men i videre mening blir også slektene knyttet sammen. Inngåelse av ekteskap er derfor tradisjonelt også en sak mellom to familier. Nå kan det jo være spenninger mellom familienes og enkeltmenneskenes interesser. Kristen tradisjon framhever det frivillige samtykket mellom brud og brudgom.

Ekteskapskrenkelsler

Dødsstraff for *hor* var utbredt overalt i gammeltestamentlig tid. Når Hammurabis lov gir kongen mulighet til, på ektemannens begjæring,

for other agreements between two parties is [-] found in many ancient Near Eastern sources.” (Instone-Brewer 2002, 3)

31 «Written covenants were needed only if the dowry was exceptionally large or if there were unusual stipulations added.» (Instone-Brewer 2002, 8)

32 Tob. 7,13. Ifølge Instone-Brewer 2002, 80, det eldste eksemplet på en jødisk ekteskapskontrakt, han regner vel da ikke Elefantine-kontraktene som jødiske av type.

33 Tob. 7,11 (Bibelselskapets oversettelse 1988: ”Det gamle testamentes apokryfiske bøker: De deuterokanoniske bøker”)

34 Sml. de Vaux 1976, 33.

å benåde en kvinne som har drevet hor, er det uttrykk for at hor ikke bare krenker personlige relasjoner, men krenker samfunnet. Det er en forbrytelse mot staten.³⁵ I GT beskrives hor som synd mot Gud³⁶, og som noe som landet ikke kan tåle³⁷.

På nytestamentlig tid ble ekteskapsbrudd overalt sett på som grunn til skilsmisse, og ofte som tvingende grunn.

Jødene hadde særlige rettigheter i Romerriket. Det jødiske folket kan på nytestamentlig tid ha utgjort omkring en tidel av Romerrikets befolkning med like mange jøder i Israel som i resten av imperiet. Det var både sammenfall og spenning mellom jødisk og romersk ekteskapsrett, men jødisk rett gikk foran romersk. Og jødisk rett var på flere måter strengere. I det hellenistiske samfunnet ble kjønnslig omgang med trellkvinner og prostituerte tolerert. Det samme ble omgang mellom voksne menn og unge gutter. Den jødiske seksualmoralen stod høgre. Et interessant innblikk i jødisk tenkning gir Filo av Alexandria (ca. 15 f. Kristi f. – ca. 45/50 e. Kristi f.)³⁸ i sin sammenfatning av hva det sjette budet forbyr: mangel på seksuell selvbeherskelse både i samlivet med ektefellen og i form av omgang med annen manns kone, giftermål med nære familiemedlemmer, giftermål med hedninger, å ta tilbake ei fraskilt kone som har vært gift med en annen i mellomtida, å ha samleie i menstruasjonsperioden, å gifte seg med kvinner som tidligere har vist seg ufruktbare, omgang med unge gutter som ter seg som kvinner og kanskje til og med kastrerer seg selv, omgang med dyr og prostitusjon.³⁹ For Filo handler det her i stor grad om å respektere det som er naturlig, og dermed også å fremme forplantningen. Dette er nok på mange måter representativt for jødisk standard.⁴⁰ Det samme grunnsynet gir den jødiske historieskriveren Josefus (37 – ca. 100?) uttrykk for i skriftet „Mot Apion”. Etter jødisk lov og naturens orden hører seksuell omgang heime bare i ekteskap mellom mann og

35 Sml. Instone-Brewer 2002, 9f.

36 1Mos. 20,6; 39,9

37 Sml. 3Mos. 20,10.22; 5Mos. 22,22.24.

38 Peder Borgen beskriver Filo som en skrifttolker ”som i sin skriftutleggelse vever sammen bibelske og jødiske tanker med platonsk og stoisk tankegods”, Borgen i Kvalbein (red.) 1984, 146.

39 Filo i De spesielle lover III.8-51

40 Borgen mener at Filo i sin utleggelse av Skriften reflekterer tolkningstradisjoner i synagogene, Borgen i Kvalbein (red.) 1984, 150.

kvinne og bare med henblikk på forplantning. En mann skal straffes med døden om han har samleie med en annen mann. I samsvar med Moseloven omtaler Josefus altså homoseksualitet mer generelt, men teksten hos Filo retter søkelyset mot den omgang med unge gutter som var blitt akseptert i urbane miljøer. Dødsstraff er det også om mannen har samleie med en annen manns kone, eller om han voldtar en trolovet jomfru. Og i det hele tatt må han bare ha samleie med sin kone. Både Filo og Josefus understreker at en må gå sømmelig fram når en vil vinne ei kone - noe vi gjenkjenner fra Paulus' formaning i 1 Tess. 4,3-5. Frieren må be den mannen som har myndighet over kvinnen, om tillatelse til å ta henne til kone, og hun skal være underordnet under mannen sin i alt, sier Josefus, men uten at han misbruker henne.⁴¹

Opp til nyere tid har ekteskapsbrudd vært sett på som en forbrytelse. I antikkens Athen og Roma var det fra gammelt en privat sak å straffe dem det gjaldt. Keiser Augustus søkte å regulere straffereaksjonene, og dette ble videreført i senere stadier av romerretten. Det var imidlertid et karakteristisk trekk at loven tok hardere på kvinners enn på menns ekteskapsbrudd. Dette satte også sitt preg på senere europeisk lovgivning. Men denne innflytelsen ble utfordret av kirkeretten, som tok like hardt på menns som på kvinners utroskap. Og den erkjennelse vant terrenget at mannen måtte kreve samme troskap av seg selv som han krevde av kona. I dag har mange land opphevet straffebestemmelser for hor. I Norge var ekteskapsbrudd straffbart til 1927.⁴² I prinsippet var et utuktig samliv som vekket offentlig forargelse, straffbart fram til 1972⁴³, men bestemmelsen skal ha vært sovende i mange år før den ble opphevet.

Ektepakten kunne også brytes på andre måter enn ved seksuell utroskap. 2Mos. 21,10 forutsetter at ei kone skal ha kost, klær og ekteskapsrett(?). Det tredje begrepet (hebraisk *'onah*) kan tolkes svært forskjellig. Betyr det "duftende oljer" (så Bibelselskapets nye oversettelse 2011), så er det tre materielle behov som det i den gammelorien-

41 "Mot Apion" II, 199-201; sml. II, 215.

42 Straffeloven av 1902 § 209

43 Straffeloven av 1902 § 379 (den såkalte konkubinatparagrafen)

talske verden var anerkjent som rimelig at kvinner fikk dekket⁴⁴. Det er interessant å legge merke til at dette også er behov som Israels Gud dekket for sitt folk.⁴⁵ Og kanskje er det nettopp mat, klær og oljer som ligger i begrepet ”døtrenes rett” (v. 9). Men selv om ’*onah* opprinnelig og egentlig har hatt betydningen ”duftende oljer”, kan ordet senere ha blitt tolket som det seksuelle samværet mellom mann og kone. Jødernes gamle oversettelse av GT til gresk, den såkalte Septuaginta – de første kristnes misjonsbibel, bruker her ordet ”*homilia*”, som kan oversettes med ”samvær”. Norsk Bibel 1988/2007 har for øvrig (som Bibelselskapet 1978) valgt å oversette med ”ekteskapeleg omgang”.

David Instone-Brewer, en engelsk baptistpastor og forsker, som med iver har tatt til orde for aksept av skilsmisse og gjengifte i graverende situasjoner, mener at kost, klær og ekteskapsrett uttrykker de fysiske og psykiske behov som ektefolk skylder å møte hos hverandre, behov som ligger bak Paulus’ undervisning i 1Kor. 7⁴⁶ og billedbruken i Ef. 5, der bryllup og ekteskap er bilde på forholdet mellom Kristus og menigheten. Kristus elsker, før og varmer sin menighet og er slik forbilde for mannen. Mønstrer gjenspeiles, mener Instone-Brewer, i rettigheter og plikter som er tatt med i jødiske og kristne ekteskapsløfter gjennom tidene.⁴⁷ For Instone-Brewer er en slik tolkning av 2Mos. 21,10 en viktig premiss når han mener at NT godtar skilsmisse ikke bare om den ene har drevet utukt, men også om han eller hun alvorlig har forsømt sine forpliktelser på andre måter.

Instone-Brewer har nok rett i at jødene i middelalderen kunne tale om ”de tre behov” i betydningen mat, klær og samliv, men at jødene i det første århundret så det slik at kvinnen hadde rett til skilsmisse dersom mannen forsømt å dekke behovene, er vanskeligere å begrunne. Mangel på kildemateriale tillater ikke en slik slutning. Og mens Paulus tegner idealet av ekteskapet og formaner mennene til

44 Sml. ANET, 174 § 178 (Hammurabis lov); 183 § 36 (mellomassyrisk lov); Instone-Brewer 2002, 8f.25f.

45 Sml. Esek. 16,9ff; Hos. 2,8f.

46 Så skriver apostelen i v. 1-7 om emosjonelle forpliktelser og i v. 32-34 om materielle forpliktelser. ”Paul referred to the Jewish law when he taught Christian sexual morals to the Corinthians. Perhaps he did this because many of the Christians in Corinth came from a Jewish background, but it is more probable that he did it because he based all his moral teaching on the Old Testament.” (Instone-Brewer 2002, 194) Sml. Baltensweiler 1967, 158 note 16.

47 Sml. Instone-Brewer 2002, kap. 8: ”Marriage Vows”.

kjærlighet og kvinnene til underordning, antyder han ikke med en stavelse at forsømmelser gir rett til skilsmisse, men lærer tvert imot at en ikke skal skille seg.

Ekteskapet i kristendommen

Med *kristendommen* ble ekteskapet framholdt som et monogamt og livslangt forhold. *Jesus* avviste de lettvinne ”løsninger” og krevde troskap og kjærlighet. Han viste til ordet i 1Mos. 2,24 som et ord av Skaperen: ”Har dere ikke lest at han som skapte dem, fra begynnelsen av skapte dem til mann og kvinne og sa: Derfor skal mannen forlate far og mor og holde seg til sin kone, og de to skal være ett kjød?” (Matt. 19,4b-5) Og for den kristne kirke ble dette ekteskapets ”grunnlov”. Gud selv føyer brudgom og brud sammen i en ny og livslang enhet. *Paulus* tolket ekteskapet i lys av forholdet mellom Kristus som brudgom og menigheten som hans brud (Ef. 5,22-33). Hensikten med ekteskapet lå både i barnefødsel og i ektefellenes gjensidige kjærlighet og omsorg. *Paulus* la også vekt på ekteskapet som vern mot utukt.⁴⁸

At de to er ett kjød, ble i oldkirken gjerne oppfattet som det å ha ett sinn og én vilje.⁴⁹ Ekteskapet ble da også inngått i og med løftene og *bryllupet*, og ikke i og med den kjønnslige foreningen. Illustrerende er den kjente oldkirkelige teologen Augustins syn på Maria og Josef: Maria forble jomfru, hun hadde ikke kjønnslig omgang med mannen, men likevel hadde de et virkelig ekteskap.⁵⁰

Jøder og kristne var klar over at det finnes både en utuktig og en ærbar måte å finne sin ektefelle på. Omkring år 110 anbefaler martyrbiskopen Ignatius at ekteskap inngås med samtykke av biskopen: ”Det sømmer seg for de menn som gifter seg, og de kvinner som blir gift, at foreningen skjer med biskopens samtykke, for at ekteskapet må være etter Herrens vilje og ikke være bestemt av begjær. Må alt skje til Guds ære.”⁵¹ Tertullian (ca. 207–208) regnet med at kirken gav brudgom og

48 Sml. 1Kor. 7,2.

49 TRE 9, 325f

50 Ambrosius og Johannes Chrysostomos mente imidlertid at det ikke kunne være et virkelig ekteskap.

51 Ignatius' brev til Polykarp 5,2

brud til hverandre, og han hadde trolig en brudemesse for øye.⁵² Men en særskilt kirkelig velsignelse av ekteskapet ble neppe vanlig før på 400- eller 500-tallet.⁵³ Hugo av St. Viktor (d. 1141) lærte at det er når brudefolka kunngjør for kirken at de er enige om å ta hverandre til ekte, at ekteskapet stiftes, mens bryllupsgaven, foreldrenes samtykke, den kirkelige velsignelsen og den seksuelle foreningen alt sammen er bevis på ekteskapsinngåelsen.⁵⁴

Etter hvert som kirkelige konsiler utformet ekteskapsregler, fastholdt kirken ekteskapshindringer etter mønster av 3Mos. 18. Kirken forbød også kristne å gifte seg med ikke-kristne, og i 388, da kristendommen var blitt riksreligion, kom et slikt forbud inn i romerretten⁵⁵. Paulus lærte at enker kunne gifte seg igjen (Rom. 7; 1Kor. 7), men kirken mente å finne et forbud mot dette for prester i 1Tim. 3,2 og Tit. 1,6.

Ekteskapet i romerretten

For *romerne* var ekteskapet et privatrettslig kontraktforhold. Det berodde på partenes samtykke eller gjensidige hengivenhet. Lenge kunne både eventuell trolovelse (som ikke var obligatorisk hos romerne) og ekteskap inngås uten skriftlig kontrakt og uten vitner.⁵⁶ Det var bare *enigheten mellom partene*, og verken noen seremoni eller noen seksualakt som konstituerte ekteskapet. Men enigheten omfattet også involverte familiefedre, som kunne legge press på de unge. Samtykke på individ- og familienivå var altså avgjørende.⁵⁷ En mann kunne gi sitt samtykke skriftlig eller gjennom en budbringer. ”Hvis kvinnen ble ledet inn i en manns hus som hans hustru, så var hun det, selv om

52 Sml. Ad Uxorem II, 8.6; De Monogamia 11,1f; TRE 9, 326f.

53 ”På slutten av det fjerde århundre ser det ut til at flere kristne par ønsket en prests velsignelse, men i vesten forekom det ikke noe krav om kirkens medvirkning før på 1100-tallet. Innen østkirken ble det gradvis utbredt med velsignelse fra en prest ved ekteskapsinngåelsen fra 500-tallet”, M. Tveit 2007, 24.

54 TRE 9, 331; sml. 334.

55 Sml. M. Tveit 2007, 63.

56 M. Tveit 2007, 33

57 M. Tveit 2007, 73, sier: ”Innen hele romerretten ble det i utgangspunktet krevd at ved ekteskapsinngåelse måtte alle parter samtykke, både kvinnen, mannen og de som hadde myndighet over dem (C.Th.3.7.3, C.2.8.4, C.5.8.1). Det innebar også at man ikke kunne gifte seg av eget ønske, men var nødt til å få samtykke fra foresatte. Diokletian utstedte den tidligste bevarte paragrafen som lovfestet at ingen kunne tvinges til å inngå ekteskap (C.5.4.14). Dette er en generalisering fra lovgiverne, men det finnes mer detaljerte reguleringer for ekteskap under ulike forhold.”